

NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma i LOSANTOS, Àgata (eds.) (2013) *Reptes en la cartografia del paisatge: Dinàmiques territorials i valors intangibles*. Olot: Observatori del Paisatge, 226 p. ISBN 978-84-616-2668-7

El paisatge i la seva cultura subcartogràfica

L'Observatori del Paisatge de Catalunya acaba de publicar el llibre *Reptes en la cartografia del paisatge: Dinàmiques territorials i valors intangibles*, una obra que forma part de la col·lecció «Plocs de Paisatge» i que s'inscriu a la sèrie «Eines». Fruit del seminari que el mateix Observatori organitzà a Tortosa al mes de setembre de l'any 2011, els textos aplegats en aquest volum magníficament editat corresponen parcialment a les diferents ponències que hi tingueren lloc. La sèrie de la qual forma part el llibre ens indica quina és la voluntat no només dels articles respectius, sinó també la idea que hi ha al darrere del seu objecte d'estudi: la cartografia del paisatge. Aportar eines o instruments per comprendre, planificar i gestionar més bé el paisatge és, si no vaig equivocat, la vocació general de l'obra. En aquest sentit, els textos no s'aparten gaire d'una idea instrumental de la cartografia: el mapa és una eina o un instrument que ens permet conèixer el territori («entendre la lògica del món», escriu Joan Nogué a la introducció), representar-lo i, d'aquesta manera, intervenir-hi activament o passiva. Com que el paisatge és un concepte complex, en la mesura que es tracta d'una *relació* entre parelles binàries històricament construïdes (subjecte i objecte, físic i espiritual, estàtic i dinàmic, cultura i natura, la part i el tot, raó i emoció, contemplació i acció, realitat i representació, material i immaterial, tangible i intangible, etc.), planteja certament un seguit de reptes que la cartografia difícilment pot superar. Minimitzar-los per mitjà de cartografies alternatives, dispositius electrònics nous o formes complementàries de visualitza-

ció, entre d'altres, és l'objectiu d'algunes de les propostes dels autors i les autores d'aquest llibre.

Dit això, a continuació, voldria afegir-hi alguns comentaris que la lectura dels diferents textos m'ha suggerit. El llibre planteja un enunciat clar (com es pot representar cartogràficament els valors intangibles del paisatge?), i les respostes que ofereix s'hi ajusten i hi són coherents. Per tant, tot allò que jo hi pugui afegir es deu al fet que el paisatge és un concepte molt ampli, controvertit fins i tot. Les notes que segueixen s'han d'entendre, per tant, com el resultat d'una lectura en veu alta on conflueixen els reptes plantejats per l'Observatori i la meua idea d'allò que són (o poden ser) la cartografia i el paisatge.

Com he dit, en tots els escrits reunits en aquest volum, hi predomina la visió instrumental del mapa. La majoria dels textos comparteixen la idea segons la qual el mapa representa la realitat (ja sigui una realitat física o un valor intangible, com pot ser una emoció, un símbol o una representació sociocultural). Aquest punt de partida, però, ja és polèmic. Alguns geògrafs i historiadors de la cartografia han posat de manifest en els darrers anys que la cartografia no només representa una realitat preexistent, sinó que contribueix a construir-la. L'exemple més evident d'això són les identitats territorials; un aspecte, per cert, recurrent al llarg d'aquesta obra, en la mesura que es basen tant en elements materials com simbòlics. No obstant això, en cap capítol del llibre he llegit que la cartografia formi part d'aquesta construcció identitària d'un paisatge o d'un territori. Aquella tan sols es limitaria a restituir sobre el mapa alguna cosa ja present en el sí d'una geografia concreta. Un dels reptes

de la cartografia del paisatge podria ser fer una història sobre com s'han construït cartogràficament les identitats paisatgístiques (i, de passada, les identitats culturals i socials). Sóc conscient que una empresa així desborda els propòsits d'aquesta obra. Amb tot, en alguns moments, hi he trobat a faltar un punt de vista més reflexiu i circular sobre la naturalesa dels mapes: la mateixa cartografia forma part de la percepció i representació social i cultural dels paisatges.

El llibre sorgeix d'una experiència i d'una pràctica concreta. Això podria explicar l'absència d'una reflexió de caràcter més històric o teòric sobre la cartografia i el paisatge. Aquesta experiència és prou explícita en el títol d'un dels subapartats de l'article de Pere Sala: «Cartografiar el paisatge des de l'experiència dels catàlegs de paisatge» (p. 16). Els catàlegs de paisatge són uns instruments que introdueix la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya, amb la finalitat d'introduir criteris paisatgístics en el planejament territorial, especialment en els plans territorials parcials. És per tant en aquest marc on s'han de situar les diferents propostes i consideracions del llibre. Això no treu, però, que puguem ampliar el context semàntic de les paraules en joc.

Començant pel títol, per exemple. Només des d'una perspectiva actual es pot plantejar una «cartografia del paisatge» (i els reptes que comporta) sense veure-hi d'entrada una contradicció de fons. Històricament, però, al voltant de les expressions *cartografia* i *paisatge*, s'hi concentren aspiracions i necessitats completament oposades. Es podria resumir així: originàriament, el paisatge ja és en si mateix una sortida als «límits» que la cartografia imposa. Uns límits que s'han d'interpretar, al mateix temps, en un sentit polític i epistemològic. Paisatge i carto-

grafia són dos models geogràfics oposats (tot i que avui en dia ens puguin semblar complementaris). Si entenem el paisatge com una proposta epistemològica, com un model cognitiu, aleshores podem considerar-lo com una via alternativa o reactiva a la del mapa, a la projecció cartogràfica moderna. Simplificant una mica les coses, podríem dir que mentre el mapa és el model de coneixement propi de la Il·lustració, la materialització del somni de la raó (universalitat, abstracció, anul·lació del mite i de tot allò que voreja el subjecte; en altres paraules: el coneixement del que és clar i distint), el paisatge en constitueix la reacció romàntica (primacia del sentiment, de l'univers oníric, de tot allò que és nebulós i confús). El paisatge, en aquest sentit, sorgeix justament a partir dels límits del coneixement cartogràfic. Per tant, no és que existeixin reptes per a la cartografia del paisatge, sinó que tota cartografia planteja reptes i límits cognitius insuperables.

De la mateixa manera, si entenem la introducció del paisatge en el camp de la geografia com una estratègia política per desautoritzar les representacions cartogràfiques del poder estatal (aquesta és la lectura que ha fet de la història del paisatge el geògraf Franco Farinelli), aleshores podem interpretar el mapa i el paisatge com dues manifestacions antitètiques: el mapa no només representa el territori, sinó que també representa el poder (l'Estat, l'Administració)¹. El paisatge, d'altra banda, seria un moviment subterrani, que no es deixa atrapar per la representació cartogràfica; el paisatge transcendeix els límits objectius i interns del mapa (d'aquí ve el problema dels límits que tan bé ha exposat Pere Sala al seu article). Per dir-ho grollerament, el paisatge és un contrapoder. Dit d'una altra manera: el paisatge forma part d'una cultura «subcartogràfica» (de la mateixa forma que parlem

1. Franco FARINELLI (2013), «Historia del concepto geográfico de paisaje», a Bernat LLADÓ, *Franco Farinelli: Del mapa al laberinto*, Barcelona, Icaria, 128-149, Espacios Críticos.

d'una cultura suburbana per referir-nos a una cultura que no es pot institucionalitzar, que no és l'oficial o dominant). És quelcom que sempre va davant, que s'anticipa i escapa al control imaginari de l'Estat. És efímer i voladís (i fixem-nos que un dels reptes de la cartografia del paisatge és esbrinar com es pot anticipar, com pot atrapar allò que sempre s'escapa: «cartografiar els paisatges que vénen», segons Pere Sala; cartografiar els «paisatges tendencials», segons Benedetta Castiglioni i Viviana Ferrario). D'aquí ve el valor estratègic de l'horitzó en la seva representació. Que recentment s'insisteixi a identificar paisatge i societat civil podria ser un indicatiu de fins a quin punt aquesta lectura és correcta. Amb tot, que jo sàpiga, molt pocs autors han vinculat la història del paisatge amb les diferents institucions polítiques de la nostra tradició social i cultural. El fet que la separació entre estat i societat civil (una separació que, si no vaig equivocat, no és anterior a Hobbes) sigui contemporània a l'aparició del paisatge com a categoria estètica, ja és un bon punt de partida. Dit d'una altra manera: si a l'època clàssica no emergeix la idea de paisatge, és sobretot perquè estat i societat civil són la mateixa cosa, perquè coincideixen. Seguir aquesta interpretació ens permetria sortir del paradigma estètic del paisatge; un paradigma, per cert, que, en el cas dels estudis de paisatge, em sembla que ha quedat massa encotillat.

Fixem-nos, per exemple, en què entenem normalment per valor estètic del paisatge. En la majoria de textos, aquest està relacionat «amb la capacitat que té un paisatge per transmetre un determinat sentiment de bellesa» (segons la referència de Jordi Bellmunt, p. 43). És cert que, quan l'estètica deixà de referir-se al coneixement sensible, passà a delimitar el que és bell, però el camp de l'estètica no ha deixat d'ampliar-se. Eugenio Trias va escriure fa un temps, al llibre *Lo bello y lo siniestro* (1982), això que segueix: «Lo

sublime y lo siniestro nos aparecen ahora como categorías estéticas que enriquecen el inventario categorial estético, ensanchando el marco clauso en que la estética se hallaba circunscrita hasta mediados del siglo XVIII, fundamentalmente hasta Kant: el marco estricto y limitativo de lo bello». Fa un temps, el sublim formava part del mateix camp semàntic que el paisatge i, fins a cert punt, s'entén que hagi desaparegut del llenguatge de la geografia: allò incommensurable no es pot cartografiar (no existeix un patró de mesura per fer-ho). El més sorprenent és, però, que encara no s'hagi incorporat al catàleg de paisatges la categoria del que és sinistre, funest. En l'excel·lent capítol de Josep Maria Mallarach, «De la geografia sagrada a la cartografia del patrimoni espiritual natural: experiències i reptes», hi trobo una mancança: no hi ha referències a paisatges sagrats actuals o potencials. Segurament, es deu al fet que identifica el món sagrat amb les tradicions religioses més o menys institucionalitzades i amb experiències espirituals força codificades. Ara bé, podríem identificar paisatges que poden tenir alguna funció sagrada (ritual, sacrifici, comunió entre els vius i els morts, transcendència), sense cap relació amb formes religioses o espirituals establertes? No sóc cap expert en aquesta matèria i espero no dir cap disbarat, però penso que els anomenats «punts negres» de les carreteres catalanes podrien formar part d'una nova geografia sagrada, d'un nou paisatge funest. No voldria ser frívol, però potser podríem aïllar alguns elements d'aquesta història religiosa (sacrificis, ofrenes, relíquies i commemoracions; divinitats, fins i tot, a la velocitat, la tecnologia, la llibertat?), a fi d'entendre el paper que aquests paisatges poden tenir en la nostra societat.

Si en la pràctica totalitat dels articles hi he trobat a faltar una reflexió més complexa del paper de la cartografia en la construcció del paisatge, els dos articles on, d'una forma més decidida, aposten

per introduir les noves tecnologies en la comprensió i la intervenció del paisatge m'han deixat perplex davant la manca d'un raonament dialèctic sobre els nous dispositius cartogràfics. Tant el text «La realitat mixta en la cartografia: Noves tecnologies per als mapes del futur», de Volker Paelke, com «Mapes de paisatges emocionals», de David Casacuberta, m'han sorprès per la confiança envers les possibilitats que ofereixen les noves tecnologies. D'entrada, he de dir que, en aquest camp, sóc un intrús, a més d'un escèptic. Però no crec que s'hagi de ser un expert per adonar-se no només dels beneficis que aquestes tecnologies aporten, sinó també dels seus perills. Sovint em sorprèn la facilitat amb què s'oblida que la cartografia és, fonamentalment, una tecnologia militar. Quan Paelke ens parla dels avantatges de la «realitat mixta» i la visualització subsuperficial, no puc deixar de pensar què hauria passat si els avions alemanys i italians que sobrevolaven els diferents paisatges de la Guerra Civil haguessin estat equipats amb aquests dispositius. En el context del debat que planteja el llibre, l'article de Paelke hi aporta idees noves. Ara bé, una altra opció a l'hora d'observar els reptes de la cartografia de paisatge seria preguntar-se per les conseqüències no previstes o no reconegudes de la «realitat mixta».

D'altra banda, Casacuberta ens presenta el projecte *Rosespèdia*, l'enciclopèdia participativa del patrimoni cultural de Roses. Per mitjà d'aquest projecte, es vol ampliar el paisatge turístic de Roses, fins ara circumscrit a la franja litoral. Per fer-ho, es vol recuperar el patrimoni cultural de l'interior, tot vinculant-lo a les experiències emocionals que aquest pugui generar. Per això, Casacuberta ens parla de «mapes emocionals». Segons ell, la idea de «mapa emocional» té els seus precedents en el món de l'art: en la psicogeografia dels situacionistes i de Guy Debord, d'una banda, i en l'obra de Christian Nold, de l'altra. Sorprèn, d'entrada, la re-

ferència al situacionista francès, ja que aquest autor també és conegut per la seva incisiva crítica a la societat de l'espectacle. És més, no crec que es pugui desvincular aquesta crítica de la seva activitat artística i, en concret, del famós mapa *The Naked City*. En aquest sentit, i per molt lúdica que sigui la proposta *Rosespèdia*, no tinc gaire clar que aquesta no fos inclosa per Debord dins la categoria genèrica d'espectacle. El problema no és, evidentment, el projecte *Rosespèdia* en si, sinó voler-lo justificar amb experiències que, al meu entendre, no tenen res a veure o són molt lluny de la seva intenció inicial.

Igualment sorprenent és la valoració que Casacuberta fa del projecte artístic de Nold i les seves aplicacions possibles. Escriu entusiasta: «Podem imaginar-nos un futur no gaire llunyà en el qual els arquitectes [puguin] crear un urbanisme més subjectiu i emocional» (p. 174). Amb tots els respectes per la figura i l'estil arquitectònic personal de Michael Jackson, però no em sé imaginar les conseqüències que podria tenir aplicar els principis urbanístics subjectius de Neverland a les nostres ciutats (per posar-ne només un exemple agafat al vol). En relació amb les emocions, tampoc no estic gaire segur dels beneficis que en podríem treure d'un urbanisme més emocional. De fet, això ja existeix: alguns serveis de restauració estan creant paisatges en què les emocions hi són manipulades, sovint de forma inconscient, per estimular el consum (per exemple: olors associades a determinats productes alimentaris).

El projecte *Rosespèdia*, tanmateix, sorprèn igualment per altres aspectes relacionats amb l'ús de la tecnologia; per exemple: quan afirma que la captura via mòbil dels codis QR «és una tecnologia molt activa, la qual cosa significa que l'usuari ha de buscar activament els codis» (p.180). No voldria ofendre ningú, però buscar un codi QR pot ser tan actiu o tan passiu com canviar el canal d'un televisor. Un altre problema d'aquest

projecte, al meu parer, és el de la informació; concretament, el filtre i la jerarquització. Per exemple, ens diu Casacuberta: «per acompanyar les descripcions històriques d'una casa de pagès, un usuari podria afegir-hi una llegenda local sobre el fantasma d'algú que suposadament va viure allà cent anys abans» (p.182). Si això és així, com diferenciem realitat i ficció (una distinció ja de per si prou delicada en el camp de la historiografia)? A més, si acceptem que es tracta d'una llegenda, com ho sabem que forma part de la cultura oral de Roses (i no una invenció espontània d'un *prosumer*)? Tampoc és un fet que s'hagi de menystenir el límit de la informació: quan ens connectem a *Rospèdia*, continua Casacuberta, «entrem en un territori il·limitat d'informació». Avui en dia, però, el problema no és justament com es pot delimitar tota aquesta informació? Tot plegat fa que el projecte *Rospèdia* es converteixi, com intencionadament el defineixen els seus promotors, en un *safari cultural* en el qual podrem conèixer d'una manera «divertida» el patrimoni cultural de Roses.

No en tinc cap dubte que conèixer el patrimoni cultural i natural d'un lloc, així com el seu paisatge, pot ser una cosa «divertida». Però també estic cada vegada més convençut que requereix esforç, que representa una gran dificultat. Conèixer, interpretar, llegir, representar un paisatge és una tasca complexa i difícil. En aquest sentit, al meu parer, allò que s'ha de transmetre als visitants o turistes és justament aquesta dificultat. Conèixer el lloc requereix un treball previ i posterior important; incentivar aquest treball hauria de ser l'objectiu d'una visita presencial a un paisatge determinat. No sabria imaginar-me, per exemple, el famós episodi de Stendhal a la

ciutat de Florència l'any 1817, que marca l'inici d'allò que avui en dia podríem anomenar *una relació emocional amb el paisatge*, si aquell senzillament hagués anat equipat amb dispositius mòbils per capturar codis QR. Allò que trasbalsa Stendhal, allò que li fa perdre l'equilibri i el deixa completament impactat davant del patrimoni renaixentista i medieval de la ciutat italiana és, sense dubte, el bagatge cultural que porta a sobre, el coneixement previ de la història de la ciutat. El grau d'implicació que es pot tenir amb el paisatge, segons el meu punt de vista, és més alt com més referències prèvies es tenen d'un lloc. El paisatge no és un fet immediat i espontani; com més ric és el saber que nosaltres incorporem (sobre la geografia, la història, l'art, la cultura, etc.), més ric és el paisatge resultant, és a dir, el paisatge que observem. Em sembla que aquest és el treball pedagògic que s'ha d'incentivar al voltant del paisatge.

El llibre *Reptes en la cartografia del paisatge* representa una gran aportació al debat actual al voltant de paisatge. Com que aquest és, al mateix temps, matèria i representació, qualsevol política paisatgística també ha de tenir en compte tot allò que inclou els imaginaris, el món de les imatges. La cartografia forma part d'aquest món, per bé que resta encara limitada. Els diferents textos aporten, sense dubte, algunes propostes molt interessants, encara que, segurament, no esgoten totes les possibilitats. El gran mèrit d'aquesta obra és que deixa obert el debat. Amb tot, no respon la gran pregunta de fons que suscita el llibre (de fet, no la planteja): quin valor o quin ús polític o econòmic (a més de social i cultural) tenen avui en dia els aspectes intangibles del paisatge perquè li dediquem un llibre?

Bernat Lladó Mas

Grup d'art geogràfic (Sa)badall

<http://dx.doi.org/10.5565/rev/enrahonar.168>

